

פעילותן של ועדות שביתת הנשק בסימון גבולות וקווי הפרדה אחרי מלחמת העצמאות, ובקביעתם

יורם פריד

מבוא

כל אחד מהסכמי שביתת הנשק בין ישראל לבין ארבע שכנותיה, שנחתמו במהלך שנת 1949, חייב הקמת ועדה מעורבת (Mixed Armistice Commission — MAC) להשגחה על ביצוע תנאיו (סעיף 10 בהסכם עם מצרים, סעיף 11 בהסכם עם ירדן וסעיף 7 בהסכמים עם סוריה ולבנון). כל ועדה הורכבה ממספר שווה של נציגים ישראלים וערבים ומיושב ראש – קצין מטעם מטה הפיקוח של האו"ם (UNTSO). ההסכמים קבעו גם את סידורי ההתכנסות של הוועדות ואת תהליכי העבודה וקבלת ההחלטות שלהן. בתקופה הראשונה שלאחר חתימת ההסכמים עסקו הוועדות בביצוע השינויים שאלה חייבו: החזרת שבויים, הפחתת הכוחות, פירוז שטחים, העברת שטחים ועוד. לאחר הביצוע של תנאי ההסכמים החלו הוועדות בפעולות של פיקוח כדי לוודא שהם לא יופרו. בפני הוועדות הובאו גם תלונות הצדדים ונערכו בהן דיונים על פרשנות ההסכמים.

הוועדות השונות הורכבו אמנם מאנשי צה"ל, ובראשן עמד קצין מטה לענייני ועדות שביתת הנשק שהיה איש צבא שמונה על ידי המטה הכללי והיה כפוף לו, אך היות שהן ייצגו לא רק את צה"ל אלא את מדינת ישראל כולה, נזקקו אנשי הצבא שפעלו במסגרתן גם לאישור רשמי של משרד החוץ למינוים¹. עם זאת, ובשל היותם אנשי צבא, את הוראותיהם הישירות הם קיבלו מהמטה הכללי, כפי שהסביר סגן הרמטכ"ל מרדכי מקלף באגרת ששלח

1 מוולטר איתן, מנכ"ל משרד החוץ, לרס"ן זילברמן, ללא כותרת, 22.7.1949, ארכיון המדינה (להלן: א"מ), חצ-2431/5.

לאלופי הפיקודים, שבה דרש את עזרתם השלמה לפעילות הוועדות: 'את הוראותיהם הצבאיות-מדיניות הם מקבלים ממני'.²

מבחינת המטה הכללי, תפקידו של קצין המטה היה לשמש כנציג הצבא מול מוסדות הממשלה הנוגעים בדבר, מול מטה משקיפי האו"ם ומול נציגי מדינות ערב, בכל הבעיות הנוגעות להסכמי שביתת הנשק ולהסכמים אחרים (למשל הסכם המפקדים המקומי),³ וכן לתאם את עבודת הוועדות המקומיות מול כל אחת ממדינות ערב, לשם הבטחת מדיניות אחידה, ולפקח על כך.⁴ עם זאת – יהושפט הרכבי, שכיהן זמן מה כקצין המטה לוועדות שביתת הנשק ואף הושאל לתקופה מסוימת למשרד החוץ, שם שימש גם כמזכירו של שר החוץ, טען שהיות שקצין המטה צריך לתאם את עבודת הוועדות מהבחינות הצבאית והמדינית גם יחד, עליו לעמוד בקשר הדוק עם משרד החוץ ולהיוועץ בו תמיד.⁵

על פעילותן של ועדות שביתת הנשק נכתב רבות בהקשר של התמודדותה של ישראל עם בעיות הביטחון השוטף ויחסיה עם המדינות השכנות.⁶ הדגש שניתן במחקרים אלה היה על התלונות ההדריות שהגישו הצדדים השונים, ובמיוחד על תופעת ההסתננויות שהלכה וגברה לאורך השנים, ועל טיפול הוועדות ומנגנון האו"ם בתלונות אלה. המחקר הנוכחי מבקש להאיר פן נוסף של פעילות הוועדות, שעד כה לא זכה להתייחסות מחקרית מקיפה, והוא אחריותן לקביעה ולסימון של קווי שביתת הנשק שהפכו במרוצת השנים לגבולות המדינה. קווי שביתת הנשק אמנם נקבעו ונחתמו בהסכמים, אך היה צורך 'לתרגם' אותם לסימון פיזי בשטח. לא פעם התעוררו בעיות בפירוש המפות ובהסבתן לסימון מדויק בשטח, מה שאילץ את חברי משלחות ישראל בוועדות השונות, שהיו כאמור הגורם היחיד שעמד בקשר רצוף עם נציגי מדינות ערב, לנהל עמם משא ומתן על כל המשתמע מכך – פשרות,

2 ממדרכי מקלף לאלופי הפיקודים, 'ועדות שביתת הנשק', 23.8.1950, ארכיון צה"ל (להלן: א"צ), 42-111/1952.

3 חיים סרבור, 'הסכמי המפקדים ומפות שביתת הנשק', עלי זית וחרב, יח (2019), עמ' 159-172.

4 מהרמטכ"ל יעקב דורי אל סא"ל משה דיין, 'מינוי', א"מ, 29.6.1949, חצ-1/2428.

5 מסא"ל יהושפט הרכבי לסגן הרמטכ"ל, 'שנת 1959 בוועדות שביתת הנשק', 16.12.1950, א"צ, 67-137/1953.

6 אריה שלו, שיתוף פעולה בצל עימות: משטר שביתת הנשק ישראל-סוריה, 1949-1955, תל אביב 1989 (להלן: שלו, שיתוף פעולה); זכי שלום, 'מדיניות הביטחון השוטף 1948-1956: דילמות מרכזיות',

עיונים בתקומת ישראל, 1 (1991), עמ' 141-169; מרדכי בר-און, גבולות עשנים: עיונים בתולדות

מדינת ישראל, 1948-1967, קריית שדה בוקר 2001; דוד טל, תפיסת הביטחון השוטף של ישראל:

מקורותיה והתפתחותה, 1949-1956, קריית שדה בוקר 1998; שמעון גולן, גבול חל – מלחמה קרה:

התגבשות מדיניות הביטחון של ישראל, 1949-1953, תל אביב 2000; E. H. Hutchison, *Violent*

Truce: A Military Observer Looks at the Arab-Israeli Conflict 1951-1955, New-York 1956;

Nathan A. Pelcovits, *The Long Armistice: UN Peacekeeping and the Arab-Israeli Conflict 1948-1960*, Boulder 1993; David Brook, *Preface to Peace: The United Nations and the Arab-*

Israel Armistice System, Washington 1964; Nissim Bar-Yaacov, *The Israel-Syrian Armistice:*

Problems of Implementation, 1949-1966, Jerusalem 1967

ויתורים, הצעות לחילופי שטחים ועוד, כדי להסדיר באופן רשמי ומוחלט את מיקומו של קו שביתת הנשק.

לאורך השנים נכתבו עשרות מחקרים על גבולות ישראל בדגש על נושאי הגנה וביטחון, כלכלה וחברה, וסוגיות פוליטיות ומדיניות הקשורות לסכסוך הישראלי-ערבי. לענייניו של המחקר הנוכחי, המתמקד בסימון וקביעה של הגבול, ראוי לציין את מחקריהם של גדעון ביגר, חיים סרברו ושאול אריאלי, שהתמקדו בהיבטים הגיאוגרפיים וההיסטוריים של סימון הגבול אך לא בחנו את פעילותן של ועדות שביתת הנשק בתהליך זה.⁷ כך, למשל, ציין אריאלי כי 'סימון הקו נעשה על ידי וועדות שהורכבו מאנשי צבא משני הצדדים ונציגי של האו"ם',⁸ ומשה ברור כתב: 'בפועל נקבע מקומו המדויק של הגבול, בגזרה זו, על ידי ועדה מעורבת, ישראלית-מצרית, של קציני צבא'.⁹

המאמר הנוכחי מבוסס ברובו על פרוטוקולים ותכתובות של ועדות שביתת הנשק. הוא מציג את תפקידם המרכזי של קציני צה"ל שהיו חברים בוועדות אלה, ובמיוחד של קצין המטה לענייני הוועדות, בעיצוב ובסימון של גבולות המדינה, סוגיה בעלת השלכות מדיניות ניכרות. בעיקרו, המחקר סוקר את ניהול המשא ומתן בין המשלחות הישראלית והירדנית, בתיווך ומעורבות של משקיפי האו"ם, על סימון קווי שביתת הנשק באזור המפורז שסביב ארמון הנציב בירושלים ובשטח ההפקר בלטרון, בדגש על אזור הכפר קַטַנָה (Qatanna) שממזרח לשטח ההפקר. המחקר מציג גם את המחלוקות בין הצדדים ואת ההסכמות שאליהן הגיעו, וכן את היחסים שבין קצין המטה לענייני שביתת הנשק לבין משרד החוץ, שנעו בין שיתוף פעולה לעימות ולהתעלמות בכל הקשור לגיבוש ההסכמות עם הצד הירדני.

היחסים בין צה"ל למשרד החוץ בניהול הוועדות

כבר במהלך מלחמת העצמאות עלו סוגיות צבאיות ואזרחיות שונות שמשרד החוץ היה מעוניין להתערב בהן, לאו דווקא כקובע מדיניות אלא לפעמים רק כיועץ. תוך כדי הקרבות ביקש שר החוץ משה שרת שלייד כל מטה חזית יפעל 'קצין מדיני' או 'יועץ מדיני' שיציג את עמדת משרד החוץ ויכוון את פעולות הצבא בסוגיות שיש להן השלכה על פעילות

7 שאול אריאלי, כל גבולות ישראל: מאה שנים של מאבק על עצמאות, זהות, התיישבות וטריטוריה, תל אביב 2018 (להלן: אריאלי, כל גבולות ישראל); גדעון ביגר, ארץ רבת גבולות: מאה השנים הראשונות של תיחום גבולותיה של ארץ ישראל, 1840-1947, קריית שדה בוקר 2001; גדעון ביגר ורוד שטנר, 'להב המחרשה קבע את הגבול: גבול ישראל-ירדן 1922-1944', עיונים בתקומת ישראל, 17 (2007), עמ' 413-429; גדעון ביגר, 'קווי שביתת הנשק של מדינת ישראל', עלי זית וחרב, יח (2019), עמ' 129-158; חיים סרברו, 'הסכמי המפקדים ומפות ועדת שביתת הנשק', שם, עמ' 159-172; אפרים לביא (עורך), התיישבות ועיצוב גבולות ישראל, תל אביב 2009; משה ברור, גבולות ישראל: עבר-הווה-עתיד: היבטים גיאוגרפיים-מדיניים, תל אביב 1988 (להלן: ברור, גבולות ישראל).

8 אריאלי, כל גבולות ישראל, עמ' 94.

9 ברור, גבולות ישראל, עמ' 130. בספר הוא מביא כמה שינויים שנעשו בקווי שביתת הנשק בין ישראל לירדן כדי להקל על חיי התושבים הערביים באזור הקו.

המשרד, אך הדבר לא בוצע. אמנם למשרד החוץ היה נציג במטה הכללי, ראובן שילוח, אך בכירי המשרד חשו כי גם כשהוא נמצא בארץ, עמדות המשרד אינן מוצגות כראוי בפני הצבא. הדבר ניכר במיוחד, להרגשתם, בתקופות שבהן שילוח לא היה בארץ ולא השאיר ממלא מקום, כך שמשרד החוץ נותר ללא נציג במטכ"ל.

עם הקמתן של ועדות שביתת הנשק השונות תמך משרד החוץ בהכפפתן לאחריות צה"ל ולסמכותו. גישה זו הושפעה מכמה הנחות ותובנות: ראשית כל, מכך שההסכמים שהושגו היו זמניים ונועדו להיות שלב מעבר לשלום של קבע. שנית, מההבנה שאופי הבעיות שתתעוררנה תוך ביצוע ההסכמים יהיה בעיקר צבאי, ושלישית – במשרד החוץ זקפו חלק ניכר מהצלחתה של המשלחת הישראלית לדיונים ברודוס לזכות התיאום המוחלט, בדרכי המחשבה ובביצוע, שהיה בין קציני צה"ל לאנשי משרד החוץ,¹⁰ והעריכו כי תיאום זה ימשך גם בעתיד.

שיתוף פעולה בין צה"ל למשרד החוץ התקיים כל השנים. שני הגופים הבינו את ההיבטים הצבאיים והמדיניים של פעילות ועדות שביתת הנשק, ואת הצורך בתיאום ובשיתוף פעולה. לצה"ל היה ברור שבישראל – מדינה דמוקרטית שהשלטון הנבחר הוא הריבון בה, עליו לפעול לפי הנחיות הדרג המדיני, המוסמך לקבוע את מדיניות המדינה. כך, למשל, נערכה בדצמבר 1950 התייעצות במשרד החוץ בעניין מדיניותה של משלחת ישראל לוועדה המיוחדת עם ירדן בשאלת יישום סעיף שמונה בהסכם שביתת הנשק.¹¹ סא"ל יהושפט הרכבי, קצין המטה לוועדות שביתת הנשק, ציין ש'המשלחת דרשה הנחיות ברורות בקשר להסדרים שסעיף 8 קובע את ביצוען'. לפני שמשרד החוץ קיבל החלטה בנושא זה הוא ביקש את עמדת צה"ל ואת כל התוכניות המפורטות שיש בידיו, וכן ביקש את עמדתו בעניין הבקשה למחווה ישראלית כלפי הירדנים – אישור הספקת חשמל לעיר העתיקה.¹² במהלך ייבוש אגם החולה, ב-23 מרץ 1951, נפגשו ראש הממשלה וסגן הרמטכ"ל והחליטו לאשר לקצין המטה לוועדות שביתת הנשק, סא"ל שאול רמתי, לחדש את עבודות הייבוש באדמות עבריות בלבד. בהמשך, ולבקשתו של האחרון, ניתן אישור לחדש את העבודות בכל הגדה המערבית של נהר הירדן.¹³ במקרה אחר, כשנשאל הרמטכ"ל על עמדתו בעניין

10 ממשה שרת לרוד בן-גוריון, ללא כותרת, 23.8.1951, ימימה רוזנטל (עורכת), **תעודות למדיניות החוץ של ישראל**, ירושלים 1991 (להלן: תלמח"י), 6, עמ' 566; משבתאי רוזן, היועץ המשפטי של משרד החוץ, לשר החוץ, ללא כותרת, 25.7.1949, א"מ, תת-66/11.

11 סעיף 8 בהסכם שביתת הנשק עם ירדן קבע שתוקם ועדה משותפת שתדון בנושאים המהווים הרחבה שלו – נושאים כמו חופש התנועה בכבישים, פעילות המוסדות התרבותיים וההומניטריים על הר הצופים, גישה חופשית למקומות הקדושים, חידוש עבודתה של תחנת השאיבה בלטרון, אספקת החשמל לעיר העתיקה וחידוש תנועת הרכבת לירושלים.

12 מסא"ל יהושפט הרכבי לסגן הרמטכ"ל, 'הוועדה המיוחדת עם עבר הירדן', 25.12.1950, א"צ, 596/1953-12. סגן הרמטכ"ל העביר את בקשתו של הרכבי לגיבוש עמדה באג"ם. מרס"ן א' ארן, ראש מדור ניהול באג"ם, למחלקת תכנון ומבצעים, 'הוועדה המיוחדת עם עבר הירדן', 29.12.1950, שם.

13 משה ששון, מחלקת המזרח התיכון במשרד החוץ, 'השתלשלות פרשת החולה', א"מ, 26.3.1951.

חזרת משלחת ישראל לישיבות ועדת שביתת הנשק ישראל-ירדן, הוא השיב כי מדובר בהחלטת ממשלה, וכי הוא יכול להביע את דעתו רק כרמטכ"ל, לא כבעל סמכות החלטה.¹⁴ בה בעת הבין משרד החוץ שהאחריות לשמירה על הגבולות מוטלת על הצבא, ושוועדות שביתת הנשק מנוהלות על ידי קציני צה"ל בגלל ההיבטים הצבאיים. מכאן, שלא ניתן לקבוע מדיניות ללא התחשבות בעמדות הצבא ובצרכיו.¹⁵ כפי שהסביר שרת לבכירי משרדו בהתייעצות בשאלת היחסים עם מדינות ערב: 'על משטר שביתת הנשק אין טעם לדבר בלי הצבא'.¹⁶ עם זאת, היה ברור גם שלמרות שהצבא הוא מבצע המדיניות, מחובתו של משרד החוץ להשתתף בדיונים לקראת החלטה על פעולות, ועליו להביע דעה בסוגיות העומדות לדיון, להציע ניסוחים ותגובות ולדאוג להסברה.¹⁷ מעבר לעובדה שצה"ל ביצע את מדיניות הדרג המדיני, שיתוף הפעולה התבטא גם בתחומים הבאים: התייעצויות משותפות; כתיבת סקירות; עדכון על סדר היום לקראת פגישות;¹⁸ עדכון לאחר כל פגישת ועדה או פגישות עם גורמי או"ם רלוונטיים; קביעת נהלי עדכון ודיווח, ועדכון כל אחד מהצדדים בעמדת הצד השני לפני החלטה בנושא כלשהו.¹⁹

אך למרות כל האמור לעיל, פעילותן של ועדות שביתת הנשק התאפיינה במחלוקות ובאי-הסכמות בין צה"ל למשרד החוץ, ובניסיונות חוזרים ונשנים של הראשון לדחוק את האחרון אל מחוץ לפעילות זו. לאורך השנים התנגד צה"ל למעורבות אזרחית ישירה, ובמיוחד לזו של משרד החוץ, בפעילותן של הוועדות. הוא אמנם לא כפר בסמכות משרד החוץ, באישור הממשלה, לקבוע את ה'מה', כלומר הלכות והוראות בעניינים מדיניים עקרוניים, אך התנאים שהציבו הרמטכ"לים לאורך השנים היו ש'האיך', כלומר אופן הביצוע של ההלכות וההוראות הללו, הוא בסמכות צה"ל, וכי הן יועברו ליחידות המבצעות אך ורק

חצ-2433/5.

- 14 מיוסף תקוע למנכ"ל משרד החוץ, ללא כותרת, 15.6.1954, שם, חצ-2431/10.
- 15 ראו בהקשר זה: תשובתו של מנכ"ל משרד החוץ להצעת ראש מטה משקיפי האו"ם לקיים פגישה בין קציני משטרה בדרג גבוה באזור ירושלים. איתן אמר שאנשי המשטרה אינם מבינים בביטחון, ולכן ישראל תיוצג על ידי קציני צבא. ממנכ"ל משרד החוץ לשר החוץ, ללא כותרת, 20.8.1954, א"מ, חצ-2429/7.
- 16 'התייעצות בשאלת היחסים עם מדינות-ערב', 7.9.1953, שם, חצ-2410/23.
- 17 'ישיבת הסגל הבכיר של משרד החוץ', 2.2.1953, ימימה רוזנטל (עורכת), תלמה"י, ירושלים 1995, 8, עמ' 93-94. מסא"ל יהושפט הרכבי, מ"מ ראש מחלקת מודיעין, לרמטכ"ל, 'המשך השיחות עם הסורים', 29.4.1953, א"מ, חצ-2953/10.
- 18 רס"ן א' רבין, בשם קצין המטה לוועדות שביתת הנשק, 'לקראת כינוס הוועדה המיוחדת ישראל-מצרים', 31.1.1955, שם, חצ-2436/7. ראו גם: מגדעון רפאל לשר החוץ, 'השתלשלות הפניה למצרים', 4.5.1954, שם. באגרת מתאר רפאל התייעצות בין שר החוץ, שר הביטחון והרמטכ"ל בעניין ניסוח תשובה לנציג האו"ם בוועדת שביתת הנשק ישראל-מצרים.
- 19 ראו בהקשר זה את בקשת צה"ל לקבל ממשרד החוץ העתקי דו"חות מפגישות עם נציגים זרים בעניין המצב לאורך הגבולות. יוסף תקוע, 'שיחות בדבר המצב בגבולות', א"מ, חצ-2947/14.

דרך המטכ"ל.²⁰ הרמטכ"ל יגאל ידין אמר שכפי שהתנגד שמשרד הביטחון יהיה בקשר ישיר עם יחידות השטח, על אחת כמה וכמה שלא יוכל להסכים לנהל כזה עם משרד החוץ.²¹ לגישה זו הייתה לפעמים פרשנות מחמירה של דרגי השטח. כשארחה אילן, קצין הקישור של משרד החוץ לוועדות שביתת הנשק, פנה לרס"ן אריה דורון, ראש משלחת ישראל לוועדת שביתת הנשק ישראל-ירדן, וביקש ממנו מידע על ישיבת חירום של הוועדה, ענה לו האחרון כי בהתאם להוראות שקיבל מקצין המטה לוועדות, סא"ל אריה שלו, הוא אינו מוסמך לענות על כל שאלה המתייחסת לעניינים שעדיין נידונים ושטרם התקבלה בהם החלטה. כלומר, הוא יוכל לעדכן את אילן רק לאחר שתתקבל החלטה. כשאילן בירר עם שלו את עניין 'הוראות מזורות אלר', ענה האחרון שדורון לא הבין אותו, ושמידע בשאלות כאלה הוא כן רשאי למסור. עד כמה מדובר היה באי-הבנה או בהנחיה 'מלמעלה' תעיד העובדה שלאחר שיחה זו בין אילן לשלו פנה משרד החוץ לסרן אריה סלנט, חבר משלחת ישראל לוועדת שביתת הנשק ישראל-סוריה, באותה שאלה, וגם הפעם התשובה הייתה שהוא אינו מוסמך לענות.²²

מבחינת צה"ל, שליטתו בוועדות שביתת הנשק אפשרה 'דיפלומטיה צבאית', כלומר כזו שאינה רואה תקדים מדיני רציני בכל צעד קטן אלא נוטה לשקול כל החלטה לפי כדאיותה. לפי הגישה הצבאית, אופיין הצבאי של הוועדות אפשר ביצוע של פעולות שלא ניתן היה לבצע באמצעות נציגים רגילים של הממשלה, ורק השימוש בכוח הביא להישגים חשובים כמו המצב בירושלים, הטיפול בהסתננויות, ייבוש החולה ועוד.²³ בצה"ל חששו שמתן 'דריסת רגל' למשרד החוץ יפגום ביכולתו של הצבא לנהל את עבודת הוועדות בדרכו. זאת במיוחד על רקע אופיו ודרכו של משה שרת (ומכאן של משרד החוץ), שהתנגד לפעולות צבאיות נמהרות, כהגדרתו, ודגל בדיפלומטיה, בויתורים (כשצריך) ובהיענות לדרישות המערכת הבינלאומית גם אם הן סותרות את עמדת צה"ל ומערכת הביטחון. בן-גוריון כתב ביומנו על הרמטכ"ל משה דיין: 'הוא חושש למסירת ועדות שביתת הנשק למשרד החוץ. יעשו ויתורים שאי אפשר יהיה לחזור מהם אחר כך: בעניין הר הצופים, באזור המפורז ועוד. הוא דורש שמשה [שרת] ישמע אותו לפני קבלת כל החלטה'.²⁴ והרמטכ"ל מרדכי מקלף אמר

20 כפי שהגדיר סא"ל הרכבי, ממלא מקום ראש מחלקת המודיעין: 'בעקבות הדיונים שנערכו בנודון הריני לסכם, לצורך ברור וקביעה את העמדה שיהא על משלחת ישראל לנקוט'. מיהושפט הרכבי לראש אג"ם, 'המור"מ עם הסורים', 12.4.1953, שם, חצ-2953/10.

21 מיגאל ידין לדוד בן-גוריון, 'היחסים עם משרד החוץ – וועדות שביתת הנשק', 13.8.1951, תלמח"י, 6, עמ' 544-544; שלו, שיתוף פעולה, עמ' 97.

22 מאריה אילן ליוסף תקוע, ללא כותרת, 15.2.1955, א"מ, חצ-2429/8.

23 סא"ל שאול רמתי, קצין מטה לענייני ועדות שביתת הנשק, 'דר"ח מסכם על פעולות המשלחת הישראלית בוועדות שביתת הנשק בשנת 1951', 9.3.1952, א"צ, 46-68/1955.

24 יומן בן-גוריון, 25.1.1955, ארכיון בן-גוריון.

ישירות לשרת ולבכירי משרדו: 'אבל אז נכנס הגורם הזה שמופקדים עליו גורמי החוץ. ומזה יצאנו תמיד וידנו על התחטונה'.²⁵

תחום אחד שבו היה צה"ל תלוי לחלוטין במשרד החוץ היה זה של הייעוץ המשפטי. לצבא לא היו באותן שנים יועצים משפטיים שהתמחו בדין הבינלאומי, ובכל פעם שהתעוררה שאלה משפטית הוא נאלץ לפנות למשרד החוץ כדי לקבל חוות דעת. כך, למשל, פנה סא"ל הרכבי ליועץ המשפטי של משרד החוץ ושאל על מצבו המשפטי של הר הצופים לאור החלטות האו"ם, וכיצד ישראל יכולה להפיק מכך תועלת.²⁶ במקרה אחר, לקראת פגישת ועדת שביתת הנשק ישראל-מצרים והחשש שהמצרים ידרשו את פינוי אוס-רשרש (אילת), פנה קצין המטה לוועדות שביתת הנשק, סא"ל קלמן קיט ליועץ המשפטי של משרד החוץ וטען: 'התזכיר המצרי מחייב תשובה מנומקת מצידנו. עלינו יהיה להגישה בשיבה הקרובה של הוועדה בעוד 2-3 שבועות'.²⁷ תלות קבועה זו ביעוץ משפטי להביאה את צה"ל לדרוש את מינויו של יוסף תקוע, סגן היועץ המשפטי של משרד החוץ, לתפקיד היועץ המשפטי של קצין המטה לוועדות שביתת הנשק. מנכ"ל המשרד, וולטר איתן, הסכים למינוי אך תבע שהוא לא יגזול מזמנו של תקוע יותר ממה שהוא נדרש לנושא היום, וכי לא יידרש ממנו להשתתף גם בפגישות הוועדות כיועץ המשפטי שלה.²⁸

קביעת גבולות המדינה וסימון

אחת מהסוגיות המרכזיות שבהן עסקו נציגי ישראל בוועדות שביתת הנשק, בהיותם הגורם היחיד שנמצא בקשר ישיר ותמידי עם מדינות ערב השכנות, היה הסימון (Demarcation) של קווי שביתת הנשק בינה לבין שכנותיה. אמנם, ברודוס נחתמה מפה על ידי משלחת ישראל והמשלחת הירדנית (עם שאר מדינות ערב לא נחתמו מפות), אך זו הייתה בקנה מידה של 1:500,000 והיה צריך להתאימה למציאות הגיאוגרפית והיישובית בשטח, ולהעתיקה בצורה מדויקת למפות בקנה מידה גדול יותר. קציני וועדות שביתת הנשק השונות הם שחתמו, יחד עם נציגי מדינות ערב ואנשי האו"ם, על המפות המעודכנות והמאושרות. בתוך תהליך זה התעוררו מדי פעם בעיות בפירוש מפת רודוס או בהתאמתה לשטח, מה שחייב את נציגי הוועדות לנהל משא ומתן עם נציגי מדינות ערב בעניין הסימון בשטח. המשא ומתן הזה לווה גם בהצעות לחילופי שטחים, בפשרות, בהתעקשויות ובמחלוקות שלא תמיד נפתרו, מה שחייב את צה"ל לקיים מגע הדוק בין הוועדות למשרד החוץ, כשנציגיו נעזרים בו ובייעוץ המשפטי שלו כדי לברר את עמדות ישראל לקראת המשא ומתן.

25 'התייעצות מדינית-ביטחונית בבית שר החוץ', 5.6.1953, א"צ, 2-118/2006.
 26 מסא"ל יהושפט הרכבי ליועץ המשפטי, 'מצב הר הצופים לאחר החלטת מועצת הביטחון מ-11 אוגוסט', 2.9.1949, שם, 303-1338/1979.
 27 מסא"ל קלמן קיט לשר החוץ, 'הסכם שביתת הנשק ישראל-מצרים', 29.6.1950, שם, 23-1166/1951.
 28 מוולטר איתן לאל"מ בנימין ג'יבלי, ללא כותרת, 19.1.1953, א"מ, חצ-2482/2.

דוגמה לכך ניתן לראות בסוגית סימון הגבול באזור הירמוך. במאי 1951 פנה שבתאי רוזן, היועץ המשפטי של משרד החוץ, אל סא"ל הרכבי, שהיה כאמור קצין המטה לענייני ועדות שביתת הנשק, בעקבות שיחה של רוזן עם ראש 'שירות מפות וצילומים בצה"ל' על סימון גבול המדינה בשטחים שבהם השתנה אפיק הירמוך מאז שרטוט מפת האזור ב-1941. רוזן הסביר שמבחינה משפטית – כאשר נחל או נהר מהווים גבול בינלאומי, כל שינוי באפיק גורם גם לשינוי הגבול לפי האפיק החדש. עם זאת, יש נוהל שלפיו חוק זה אינו 'מתחשב בקטנות', ודעתו של רוזן הייתה שהשינויים שחלו באפיק הירמוך מאז 1941 יכולים להיחשב כ'קטנות'. למרות שהמצב המשפטי היה די ברור, הגיע רוזן למסקנה שהחשיבות הפוליטית גוברת על השיקולים המשפטיים ולכן יעץ, אחרי התייעצות עם מנכ"ל משרד החוץ, שצה"ל יסמן את הגבול כרצונו, ואם יתעוררו בעיות פוליטיות בינלאומיות ייקח משרד החוץ על עצמו את הטיפול בהן ויגן על הקו שיסומן על ידי צה"ל. עם זאת, רוזן הבהיר שהמלצה זו אינה היתר מטעם משרד החוץ לפעולות כלשהן (למשל התיישבות) בשטחים שיועברו לישראל אחרי סימון הגבול החדש.²⁹

חלוקת האזור המפורז שסביב ארמון הנציב

הסכם שביתת הנשק ישראל-ירדן לא התייחס בצורה ספציפית לאזור שסביב ארמון הנציב, והוא נותר בין קווי הסימון. שני הצדדים הסכימו שהוא יוגדר כאזור 'בין הקווים', שבו פעילות של כוחות צבאיים היא הפרה של הסכם שביתת הנשק אך פעילות אזרחית, גם בתקופת לחימה, יכולה להתנהל בו בצורה חופשית יחסית. כך, למשל, הסכימו הצדדים – בין אם מראש ובין אם בדיעבד – שאזרחים ישראלים וירדנים יתפסו בתים באזור זה.³⁰ מאז חתימת ההסכם עשו הישראלים והירדנים, בתיווך ועידוד של מנגנון משקיפי האו"ם, מאמצים לחלק את השטח ש'בין הקווים' בין שני הצדדים. כבר ב-24 במאי 1949, זמן קצר אחרי חתימת הסכם שביתת הנשק, הסכימו נציגי ישראל וירדן בוועדת שביתת הנשק שהיא תדון בכך בהתאם לסעיף שמונה, אך ניסיון זה נכשל. ב-12 ביוני 1949 הגישו הירדנים תלונה לוועדת שביתת הנשק על כניסת כוחות צבאיים ישראלים לאזור האמור. נציגי ישראל טענו בתגובה שכוחות ירדנים נמצאים באזור מזה זמן, ודרשו להסכים על חלוקת האזור. למחרת, ב-13 ביוני, הגיעו נציגי ישראל וירדן להסכם שלפיו 'כניסה ושהייה של כוחות צבאיים באזור ארמון הנציב מהווה הפרה של הסכם שביתת הנשק', ונקבע גם מועד סופי לנסיגת הכוחות של שני הצדדים.

בישיבת ועדת שביתת הנשק ב-22 ביוני 1949 הציעה משלחת ישראל לאפשר פעילות אזרחית באזור. הנציג הירדני הסכים לכך עקרונית, אך טען שקודם לכן צריך להסדיר את

29 משבתאי רוזן לסא"ל יהושפט הרכבי, ללא כותרת, 14.5.1951, שם, חצ-4372/25.

30 'Report on informal meeting of Israel and HJK MAC on the 17-18.7.1951', *Israel State Archives* (hereafter: ISA)-mfa-Armistice Consular-R00014nt; 'Informal and formal meetings of 8.4.1953', *Ibid.*

תנאי המגורים ואף הגיש הצעה מסודרת ובה כמה נקודות בעניין. סא"ל משה דיין, קצין המטה לענייני ועדות שביתת הנשק, התנגד להצעה הירדנית שלהבנתו לא הייתה טובה לישראל. גנרל ריילי (William Riley), ראש מטה משקיפי האו"ם, דרש לחלק את האזור בהסכמה הרדית ולשים בצד, בינתיים, את סוגיית האזרחים שכבר מתגוררים בו. המשלחת הירדנית לא הסכימה לחלוקת האזור, בטענה שמדובר בחלק מ'בעיית ירושלים' ושאינן לה סמכות לדרוש בכך. עם זאת, היא הייתה מוכנה להגיע להסכם זמני בנוגע ל'קו האזרחי' (civilian line) שהגדיר את ההגבלות על פעילות אזרחית של שני הצדדים בתוך האזור. כיון שמבחינת הירדנים מדובר היה בהסכם זמני, לא הייתה חשיבות לשאלה האם השטח מחולק בצורה שוויונית.

בסופו של דבר הוסכם שנציגי הצדדים יפגשו בארמון הנציב למחרת, 23 ביוני 1949, כדי לסמן את 'הקו האזרחי', ושסימון זה יתבצע בהתאם לעקרונות החלוקה השווה וככל שניתן בהתאם לקרי המתאר הטבעיים. בפגישה עצמה הושג הסכם בעניין הקו האזרחי לפי הצעה של קפטן עלי אבו נואר, הנציג הירדני. משה דיין הגדיר הסכם זה במילים: 'הסכם המניח את הדעת בדבר הסטטוס בשטח זה בעתיד'.³¹ ההצעה סוכמה בפגישה ועדת שביתת הנשק שנערכה ב-26 יוני, בנקודות הבאות:

1. אזרחים יוכלו להתגורר בשטח ארמון הנציב התחום מצפון על ידי קו (grid line) 130, ממזרח ומערב על ידי קו הסכם רודוס, ומדרום על ידי קו 128.
2. מגוריהם של אזרחים יהיו כפופים להנחיות הבאות למשך ארבעה חודשים מיום קבלת החלטה זו: מספר התושבים האזרחיים בכל צד לא יעלה על 200; לא יבנו מבנים קבועים באזור; לא תתאפשר הכנסת כלי נשק מכל סוג שהוא לתוך האזור, פרט למה שנדרש למשטרה אזרחית. מספר השוטרים בכל צד לא יעלה על 30.
3. תת-ועדה המורכבת מנציג מהאזור של כל צד תשלוט על תנועת האזרחים.
4. כל תלונה שתהיה לה השפעה על האזור תידון בוועדת שביתת הנשק.
5. במהלך ארבעת החודשים הקרובים ועדת שביתת הנשק תיפגש במטרה להגיע להסכם לסימון קו שביתת הנשק או הסדר באזור.³²

ב-28 ביוני 1949 נפגשו הצדדים שוב, והנציג הירדני עדכן כי ממשלת ירדן אינה מוכנה לאשר את 'קו נואר' למרות לחץ שהפעיל עליה גנרל ריילי, והיא מתעקשת לבצע בו שינויים. לטענת הירדנים, אם הקולג' הערבי וחוות הלימוד יהיו בשטח ישראל, הרי זה הוגן והגיבוי שארמון הנציב ואדמותיו יהיו בשטח ירדן.³³ ישראל סירבה לשינויים, וכמה ימים לאחר מכן העריך דיין כי אחת מהסיבות לכך שסוגיית האזור שסביב ארמון הנציג לא הסתיימה היא התוכנית האמריקאית-ערבית לחלוקה מחדש של ירושלים לאזורים יהודיים וערביים. היות שכל שטח ארמון הנציג נכלל, לפי תוכניתם, באזור הערבי, אין הם רוצים לחזק את

31 ממשה דיין לשר הביטחון, ללא כותרת, 27.6.1949, שם, חצ-2431/5.

32 'Report of MAC meeting, 22.6.1949', ISA-mfa-Minister-000al4z

33 'Report of meeting held at Mandelbaum Gate, 28.6.1949', Ibid.

החלוקה הנוכחית על ידי אישור מחודש של האזור היהודי בשטח זה. מסקנתו של דיין הייתה שלמרות כל המגרעות שבדבר, יש להמשיך וללחוץ כדי להביא את הסוגייה להסכם.³⁴ בפגישה ועדת שביתת הנשק ב־19 באוקטובר 1949 הציג משקיף האו"ם קולונל גריסון ב' קוברדייל (Coverdale) קו חדש כבסיס לדיון, על סמך הצעתו של משקיף האו"ם קומנדט אלברט פ' דורה (Durr'e). לפי קו זה, הקולג' הערבי שיפונה מאנשי או"ם יהיה בשטח ישראל, וחוות הלימוד וארמון הנציב יהיו בשטח ירדן. קוברדייל חשב שזו הצעה טובה כיוון שהיא מפשרת בין עמדות הצדדים, אך רס"ן רמתי, ראש משלחת ישראל לוועדת שביתת הנשק עם ירדן, הבהיר שישראל לא רואה ב'קו נואר' את הקו הרצוי, ולמעשה הוא המינימום שהיא תהיה מוכנה להסכים לו. לדבריו, ישראל לא תוכל לקבל שום קו שלא ייתן לה גישה לארמון הנציב.³⁵ בה בעת הקשיחו גם הירדנים את עמדתם, ולהערכת משקיף האו"ם קולונל ג'ורג' ד' ווילטס (Willets) הם לא היו מוכנים להגיע להסכם, מה שהסביר מדוע הנציג הירדני, מחמד עמירי, העלה הצעת חלוקה שידע כי לא תתקבל.³⁶

בנובמבר 1949, במסגרת תלונה ירדנית לוועדת שביתת הנשק על כך שישראל בונה תשתיות צבאיות בחלק המערבי של האזור ש'בין הקווים', טען הנציג הירדני כי יש הסכם זמני מ־26 ביוני 1949 בנוגע לאזור ארמון הנציב, וכי בו שורטט קו ואזרחים יכלו לגור שם, אך נאסרה בניית מבנים קבועים. תשובת נציג ישראל הייתה שבהסכם גם נאמר כי פעילות האזרחים נתונה להגבלות מסוימות במשך ארבעה חודשים, ולאחר מכן ההגבלות הללו כבר אינן בתוקף. בפגישה ועדת שביתת הנשק ב־18 בנובמבר 1949 הציג דורה את הצעתו, שנדחתה כבר על ידי ישראל בשיחות לא רשמיות, כי הקולג' הערבי וחוות הלימוד יחולקו על ידי קו שינוע ממזרח למערב, מה שייתן לישראל מגע עם אזור ארמון הנציב. ראש משלחת ישראל, רס"ן רמתי, ציין בדו"ח שחיבר לאחר מכן כי הוא אינו חושב שזו הצעה רצינית. בהמשך דרשו נציגי ישראל בוועדה כי האו"ם יבדוק את האזור בהתאם למפה שצורפה להסכם שביתת הנשק בירושלים מה־30 בנובמבר 1948. הנציג הירדני מיג'ור ראדי הנדאוי, הסכים לכך באופן עקרוני, בתנאי שמפות אלה ימצאו, ודרש שהמפה המנחה תהיה זו המסומנת כ"Enclosure 3, Annex 1, map 2, Jerusalem", שצורפה להסכם שביתת הנשק. גם נציג מטה משקיפי האו"ם, קולונל לואיס ס' הדסון (Hodson), טען שיש להתבסס על מפת ה־30 בנובמבר, כיוון שאליה מתייחס הסכם רודוס.³⁷ בהמשך הסכימו הצדדים שהאו"ם יציע קו הפרדה אזרחי על בסיס התנאים הבאים: לאף צד לא יהיה יתרון אסטרטגי, ותהיה חלוקה שווה של האזור ושל מוסדות התרבות שבו. למרות שמשלחת

34 מסא"ל משה דיין לשר החוץ, ללא כותרת, 5.7.1949, א"מ, חצ-2431/5.

35 Shaoul Ramati, 'Report-16/10/49-17/10/49', ISA-mfa-Ministe-000a150

36 Shaoul Ramati, '31.10-3.11.1949', Ibid.

37 Shaoul Ramati, '18-21. 11.1949', Ibid.

ישראל הבינה שצירוף התנאי הראשון והשני הוא בעייתי, הוחלט לאפשר לאו"ם לנסות לגשר על סתירה זו.³⁸

ב-24 בנובמבר 1949 נפגשו סא"ל קיט, קציין המטה לענייני ועדות שביתת הנשק שהחליף את משה דיין, רס"ן רמתי, קולונל הדסון וגנרל ריילי בארמון הנציב. קיט ערכן כי לדברי דיין, המפה שעל בסיסה נחתמה מפת ה-30 בנובמבר הייתה מפה בקנה מידה של 1:10,000 שנחתמה ביולי, אחרי תום קרבות עשרת הימים, על ידי דוד שאלתיאל, מפקד ירושלים, ועבראללה אל-תל, מפקד הכוחות הירדנים בעיר. לדברי דיין, מפת נובמבר אמורה הייתה להיות עותק מדויק של מפת יולי, והוא אף טען שקומנדנט דוֹרָה נכח בפגישות אלה והיה שותף להכנת המפות. רמתי ביקש מקולונל הדסון לאתר את המפה.³⁹

כמה ימים לאחר מכן ערכן רמתי שיש קושי במציאת עדים למפת ה-30 בנובמבר, למרות טענת דיין שיש לו כמה תמונות מפגישת ה-30 בנובמבר שלפיהן אפשר יהיה לאתר חלק ממשתתפיה, כמו ויליאם ס' בורדט (Burdett), הקונסול האמריקאי בפועל. עוד מסר רמתי שהירדנים מתעקשים להשתמש ב'מפת ביגלי' (Frank M. Begley) – מפה של אזור ירושלים בקנה מידה של 1:10,000, שעליה חתמו בראשי תיבות עבראללה אל-תל וקולונל ביגלי. מדובר במפה שישראל דחתה בשל מחלוקת על שני אזורים המסומנים בה בקווים ירוקים. בתזכיר של קפטן אלברט ס' בוטיי (Bouteille) לקולונל בנט ל' דה-רידר (de-Ridder) מתאריך 31 במרץ 1951 מצוטטת הודעתו של קולונל הדסון כי דיין אמר בדצמבר 1949 שהוא מאמין שהקווים המסומנים במפה מהווים תמונה נאמנה של התנאים שהיו קיימים בתקופה המוקדמת שלאחר תום הקרבות. במשרד החוץ דחו טענה זו על הסף. מבחינה משפטית מדובר היה בעדות שמיעה בלבד, שלא נתמכה בעדות ישירה של האלוף דיין או באופן אחר. דיין עצמו לא זכר מקרה שבו נתן בעל פה (ובוודאי שלא בכתב) את הסכמתו למפה זו.⁴⁰ בדיון במשרד החוץ הוחלט שנציגי ישראל בוועדת שביתת הנשק יודיעו שישראל אינה מקבלת את הצעת משקיפי האו"ם לחלוקת השטח, וכי היא מעדיפה לחזור להסכם החלוקה מיוני 1949 שלא אושר על ידי הממשלה הירדנית.⁴¹

בפגישת הוועדה ב-15 בדצמבר 1949 העלו הירדנים שוב את הצעתו של דוֹרָה בעניין סימון הקו. לאחר שנציגי ישראל הבהיר כי ישראל אינה מחויבת לשום דבר פרט להסכם החתום, ושהיא דוחה את הקו הזה כבסיס למשא ומתן, הוצע קו אחר הקרוב יותר לפרשנות הישראלית: לחלק את השטח בהתאם לעקרונות שעליהם הוסכם. בגלל חילוקי דעות אלה

³⁸ 'Report on MAC meeting held at Mandelbaum Gate on 22.11.1949', Ibid.

³⁹ 'Meeting between Sgan Alouf Keet — General Rilley on 24.11.1949', Ibid.

⁴⁰ מעלי נתן, בשם היועץ המשפטי של משרד החוץ, לסא"ל חיים גאון, 'מפות הר הצופים', 16.6.1953, א"צ, 301-1338/1979.

⁴¹ 'היועצות בענייני ועדת שביתת הנשק ישראל-עבר הירדן', 7.12.1949, א"מ, חצ-2431/6. בדיון עצמו נכחו וולטר איתן, מנכ"ל המשרד, ראובן שילוח, המתאם בין משרד החוץ לצה"ל, שבתאי רוזן, יועמ"ש משרד החוץ, ד"ר אברהם בירן, הממונה על מחוז ירושלים וראש משלחת ישראל לוועדה, סא"ל קיט וסא"ל הרכבי.

התבקש הדסון, משקיף האו"ם, להכין קו חדש שיהיה הצעה בלבד ולא יחייב אף אחד מהצדדים.⁴² כשבוע לאחר מכן, ב-23 דצמבר, הציג הדסון בפי חברי הוועדה את הצעתו לקו הפרדה באזור ארמון הנציב - שיעבור קצת מערבית לקו צינור המים היוצא מבריכות שלמה.⁴³ למחרת ציין רמתי כי ניכר ש'קו הדסון' מקובל על הירדנים, ושהם יסכימו לקבלו בתנאי שארמון הנציב יהיה בשטחם, וידרשו מסדרון 'לקולג' הערבי ולא רשות מעבר בשטח הישראלי. רמתי סיפר שאמר לנציג הירדני, הנדאוי, שישראל לא תוכל לקבל קו כה גרוע מבחינתה, אך הסתייג והוסיף שכדי להגיע להסכם יש צורך באישור משרד החוץ.⁴⁴ למרות שלא הושג הסכם בעניין תוואי הקו, שני הצדדים היו מעוניינים בסיומן פיזי של קו בשטח, בהתאם ל'קו נואר' מיוני 1949. הוסכם שהירדנים יסמנו אותו באמצעות אבנים לבנות במהלך ינואר 1950, ולאחר מכן יבדוק אותו משקיף האו"ם. שני הצדדים גם ביקשו שהאו"ם ינסח הסכם שיאפשר את החזרת הפעילויות האזרחיות הרגילות משני צידי הקו מהר ככל האפשר. צוות משקיפי האו"ם ניסח הסכם כזה, אך למרות הרצון של כל הצדדים הוא לא נחתם.⁴⁵ בשנת 1950 נמשכו חילוקי הדעות, כשהצדדים אינם מצליחים להגיע להסכמה. בפגישות ועדת שביתת הנשק באוקטובר 1950 ביקש רמתי ממיג'ור אסחאק, הנציג הירדני, להציג בפני הוועדה את עמדת ממשלתו בעניין חלוקת האזור,⁴⁶ אך בפועל לא חלה התקדמות.

בפגישת הוועדה ב-28 ביוני 1951 הגישו שני הצדדים טיוטות הצעה להסדרת החיים האזרחיים באזור זה של ירושלים. בעוד שההצעה הירדנית הייתה כללית ועסקה באיסור על אזרחים להתגורר באזור, ההצעה הישראלית הייתה מפורטת יותר. ישראל הציעה שבתים שכבר נתפסו על ידי אזרחים בצורה לא חוקית, אך שוועדת שביתת הנשק אישרה לדיריהם להישאר בהם, לא יפוננו. עוד הציעה ישראל שלא יתפסו בתים נוספים ללא הסכמה מפורשת של שני הצדדים; ששירותים מוניציפליים יוענקו לתושבים על ידי הרשויות המקומיות; שבכל משא ומתן עתידי על חלוקת השטח לא תהיה התחשבות בבתים שנתפסו ואוכלוס, ושהיחס אל השטח יהיה כאל שטח ריק. בפגישה הביע דה-רירדר תמיכה מלאה בהצעה הישראלית. מבחינת ישראל, אישור הצעתה היה מביא לאישור תפיסה של חלק גדול מהשטח על ידי 'יצירת' 'קו אזרחי' דה פקטו.⁴⁷

הירדנים ביקשו שהות להתייעצות, וכמה ימים לאחר מכן הודיע נציגם, אחמד ביי חליל, שאם ישראל תהיה מוכנה לפתוח את 'בית הבנות העיוורת' שליד שער מנדלבאום, הוא יסכים להצעה הישראלית בנוגע לאזור שסביב ארמון הנציב, פרט לסעיף העוסק בבתים

⁴² 'Report on MAC meeting at Mandelbaum Gate on the 15.12.1949', ISA-mfa-Ministe-000al50

Shaoul Ramati, '23.12.1949', Ibid. 43

Shaoul Ramati, '24-25.12.1949', Ibid. 44

⁴⁵ 'Complaint Sub-Committee Meeting on 24.1.1950', ISA-mfa-UNInterOrg3-000qzfm

46 'דו"ח מס' 189. פגישות שנערכו בין התאריכים 13-24.10.1950, א"מ, חצ-2948/9.

⁴⁷ 'Meeting held at Mandelbaum Gate on 21.6.1951', ISA-mfa-IT4-000wvrd

המסוימים שאוכלסו באופן לא חוקי ושהמגורים בחלק מהם אושרו בגלל הסרת התלונות על תפיסתם. רמתי, לאחר התייעצות עם אל"מ מישאל שחם, מפקד חטיבה 16 בירושלים, עם ד"ר בירן, הממונה על מחוז ירושלים מטעם משרד החוץ ועם מחלקת מבצעים באג"ם, לא היה מוכן להתחייב לכך אך הסכים לחתום על הסכם בעניין השטח שסביב ארמון הנציב בלבד, והציע שמשלחת תצא למחרת כדי לסמן על מפת 1:5,000 את הבתים התפוסים כעת על ידי שני הצדדים. ההסכם עצמו כלל את הסעיפים הבאים:

1. הדגשה חוזרת שאיש אינו רשאי להיכנס או לחיות בשטח זה, בהתאם להסכם שביתת הנשק.
2. לא יאוכלסו מבנים נוספים באזור שסביב ארמון הנציב ללא הסכמה מוקדמת של שני הצדדים בוועדת שביתת הנשק.
3. שירותים מוניציפליים נורמליים יסופקו על ידי הרשויות המוניציפליות הרלוונטיות לתושביהן המתגוררים כעת באזור.
4. הדגשה כי הבתים שאוכלסו באזור זה נתפסו בצורה בלתי חוקית, ושכל חלוקה של השטח שעליה יסכימו הצדדים בעתיד יילקחו בחשבון רק קווי שביתת הנשק, והאזור שביניהם יחשב כשטח ריק.

רמתי ציין שהסכם זה לא רק שנכנס לפרוטוקול הרשמי של הפגישה, אלא גם נחתם בנפרד בחמישה עותקים על ידי המשתתפים – מיג'ור שרע, דה-רירדיר ורמתי, והוא המנחה בעניין קביעת הקו האזרחי בירושלים ומסדיר, מבחינה משפטית, את ההשתלטות הישראלית על בתים לא רק במסוררה ודיר אבו-טור, אלא גם בהר ציון.⁴⁸ בדו"ח שחיבר לאחר מכן הסביר רמתי שההסכם, למרות שנכתב בקווים כלליים, הוגבל על ידי מפה חתומה בקנה מידה של 1:5,000, המתארת בפירוט כל בית שהושפע ממנו. עם זאת, יש להדגיש כי הסכם זה לא ביטל את האזור המפורז, וחלק ממנו נותר בלתי מיושב. ארמון הנציב הופיע במפה כשטח שלא נתפס על ידי אף אחד מהצדדים ולכן ההסכם אינו חל עליו.⁴⁹

כמה ימים לאחר מכן, וכהמשך להסכם שנחתם, נפגשו הצדדים שוב. בפגישה נבחנו והוסכמו שלוש מפות המציגות בתים הרשומים כתפוסים באזור המפורז. נמצא שירדנים תפסו כעשרים בתים וישראלים כחמישים. הוסכם כי סביב הבתים תוצב גדר ברגע שהמפות יחתמו, בפגישה רשמית של ועדת שביתת הנשק ב-10 ביולי. אחמד ביי חליל אמר שהוא בטוח למדי כי ברגע שהמפה תיחתם והגדר תוקם, הוא יוכל להתגבר על התנגדותו של ראש ממשלת ירדן סמיר אל-רפאעי לחלוקת האזור שסביב ארמון הנציב.

בעקבות ההסכם גילו הצדדים גמישות כלפי דרישות שונות של הצד השני. כך, למשל, הסכים הנציג הירדני שתושבים ישראלים יוכלו לתפוס בית מסוים, ובתמורה הסכים הנציג הישראלי שתושבים ירדנים יוכלו להיכנס לבית אחר. שני הצדדים בחנו גם את סוגיית בית

⁴⁸ 'Report of MAC meeting held at Mandelbaum Gate on 3.7.1951', Ibid. 48
⁴⁹ Shaoul Ramati to J. Tekoah, Untitled, 14.8.1951, ISA-mfa-Minister-000al53 49

הבנות העיוורות שהייתה חשובה לירדנים, והסכימו עקרונית לאפשר לבית הספר להתחיל לפעול, בתנאי שחלק מהבית יופרד ויהיה בשימוש ישראלי, ושהמטרה הישראלית תוכל להיכנס לכל חלק בבית בכל זמן.⁵⁰ בהתאם לסיכומים אלה טען רמתי שישראל זכאית לקיים את כל שירותי העיריה בבתים התפוסים על ידיה. עוד טען שאם העיריה מעוניינת להרוס בתים הנמצאים בשטחה על פי הסכם זה היא יכולה. רמתי הציע שעיריית ירושלים תתחיל בפעולות ניקוי כדי לחזק את שליטתה באזור,⁵¹ פעולות שהיו נחוצות כדי לנקות את מערכת הניקוז שנסתמה בגלל הגשמים וגרמה להצפות. הירדנים הסכימו תחילה אך בהמשך התנגדו לניקוי.⁵²

בפגישה ועדת שביתת הנשק ב־10 ביולי הציע רמתי ששני הצדדים יחתמו על מפה המציגה את הבתים שנתפסו, כדי שניתן יהיה לעדכן את המפקדים בשטח וכך למנוע תקריות בעתיד. אחמד ביי חליל, ראש משלחת ירדן, הסכים לכך וביקש שגם בית הבנות העיוורות יוכר כשטח ירדני אך ישראל התנגדה. לאחר דיונים ארוכים נחתמו המפות בשלושה עותקים, אולם הוסכם שהמפה הראשית (master map) תישאר בידי האו"ם. ההצהרה הבאה צורפה למפה הראשית:

בהתאם להסכם מ־3 ביולי 1951 בפגישת וועדת שביתת הנשק מספר 62, הוכנה מפה זאת, המראה באדום את הבתים שנתפסו על ידי ישראל ובכחול את הבתים שנתפסו על ידי ירדן. לא יתפסו בתים נוספים ללא הסכמה של שני הצדדים. בבתים אלו יתאפשרו חיים אזרחיים רגילים ללא הפרעה.

המפה ושני העתקים שלה נחתמו על ידי חמשת חברי ועדת שביתת הנשק. חברי משלחת ישראל העריכו שההסכם יביא לרצון ירדני לחלק את השטח המפורז, לפחות דה פקטו.⁵³ במשרד החוץ לא רק שלא היו שותפים לאופטימיות של אנשי המשלחת, אלא שאף ניכר כי לא היו מעודכנים במידת חופש הפעולה שלקח רמתי לעצמו בניהול המשא ומתן. יוסף תקוע, סגן היועץ המשפטי של משרד החוץ והיועץ המשפטי של קצין המטה לענייני ועדות שביתת הנשק, טען שהתעוררו אצלו ספקות מסוימים בנוגע להסכם שעליו חתם רמתי, כיוון שהוראותיו מנוסחות בצורה כללית ואינן מגבילות את תחולתו לשטח מסוים בירושלים. תקוע הביע חשש שהסכם זה יפגע בטענה הישראלית כי לאו"ם אין מעמד מיוחד באזור ארמון הנציב, ושדין אזור זה כדין שאר האזורים בין קווי שביתת הנשק בירושלים. על ניסוח ההסכם טען תקוע שהוא 'כובל את ידינו בהכנת תוכניות חדשות עבור שטח

⁵⁰ 'Report on informal meeting held at Mandelbaum Gate on 8.7.1951', ISA-mfa-IT4-000wvrd

⁵¹ מסא"ל שאול רמתי למהנדס עיריית ירושלים, 'שכונת מוסררה', 23.11.1951, א"מ, חצ-2431/9.

⁵² על אכלוסה של ירושלים בשנים אלו ראו: אלדר ברין, אכלוסה של ירושלים הישראלית ושיתוף תושביה,

1967-1948: היבטים מרחביים, ביטחוניים ופוליטיים, עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה 2019.

⁵³ 'MAC meeting held at Mandelbaum Gate on 10.7.1951', ISA-mfa-IT4-000wvrd

ארמון הנציב.⁵⁴ עוד טען שאם המפה מהווה חלק חשוב של ההסכם, רצוי היה שהוראותיו יקבעו זאת במפורש. מבחינה משפטית עלולים היו להתעורר קשיים אם ישראל הייתה מנסה להסתמך על מפה שלא הוזכרה כלל בהסכם ואפילו לא נחתמה באותו יום. לתקוע היה ברור שהסכם זה אינו קובע דבר לגבי עתידו הסופי של השטח, אך הוא חשש כי הוא יביא להקפאת המצב באזור שסביב ארמון הנציב, בניגוד לכוונת ישראל לחזק את מצבה שם.⁵⁵ רמתי לא התרגש מתלונת משרד החוץ וטען שאינו מסכים עם קביעתו של תקוע. לדעתו, שטח ארמון הנציב לא היה שטח הפקר כי אם שטח 'בין הקווים', בעל סטטוס מיוחד. עוד טען שלפעמים אין לחברי המשלחת אפשרות להתקשר עם אנשי משרד החוץ כדי לדון איתם האם לחתום על הסכמים שונים או לא, ולפעמים עליהם להחליט מיד ובמקום כדי שלא לתת לצד השני זמן להתייעץ עם ממשלתו ולשנות את עמדתו. רמתי עמד מאחורי ההסכם שהושג, והסביר: 'הסכם זה הינו לטובתנו מכל הבחינות ומחזק את עמדתנו לגבי הצד הירדני אשר למעשה קיבל מעט מאוד כתוצאה ממנו'.⁵⁶

בסוגיה זו של חלוקת האזור המפורז שסביב ארמון הנציב נוצר מצב שבו דה פקטו שני הצדדים הכירו ב'קו האזרחי' שבו מותרת פעילות אזרחית חופשית. לא רק ישראל ניצלה מצב זה כדי לחזק את שליטתה באזור, אלא גם ירדן. כך למשל, תושבי ג'בל מכבר חזרו לבתיהם, ובכפר עצמו נבנו עוד כמה בתים כולל בית ספר ותחנת משטרה. תושבי צור בהר עיברו חלק מאדמותיהם בתוך השטח.⁵⁷ קו זה הוכר כ'קו נואר-דיין' למרות שלא נחתם רשמית, וישראל סימנה אותו בשטח באמצעות אבנים לבנות.⁵⁸

ביולי 1955, במהלך פגישה בלתי רשמית של ועדת שביתת הנשק, העלתה ישראל את שאלת קו שביתת הנשק באזור ירושלים והציעה להעתיק אותו למפת 1:10,000. הנציג הירדני התנגד בטענה שזה ייצור בעיות חדשות. הוסכם שישראל תכין מפה כזו והיא תיבדק על ידי שני הצדדים.⁵⁹ ביוני 1957 אושר מצב דה פקטו זה, כלומר קיומו של הקו האזרחי, כשראש צוות משקיפי האו"ם בפועל, קולונל ביירון ו' לירי (Leary), הורה לצוות משקיפי או"ם לבחון את סימוני הגבול שהונחו בשטח על ידי ישראל. בדו"ח שכתב ציין שלא נמצאו שום טעויות בקו האזרחי שסימנה ישראל. זאת כמובן בהתבסס על המפה משנת 1949.⁶⁰

54 מיוסף תקוע לסא"ל רמתי, 'ההסכם עם עבר הירדן בדבר שטחי הפקר בירושלים', 22.7.1951, א"מ, חצ-2431/9.

55 מהנ"ל לסא"ל רמתי, 'ההסכם עם עבר הירדן בדבר שטחי הפקר בירושלים', 21.8.1951, שם.

56 מסא"ל שאול רמתי ליוסף תקוע, 'הסכם עם עבה' בדבר שטחי הפקר בירושלים', 2.9.1951, שם.

57 מתוך סקירת 'בועש"ג ובגבולות ישראל', מס' 236, 21.8.1957, א"מ, חצ-160/1.

58 מרס"ן אריה דורון, ראש משלחת ישראל לוועדת שביתת הנשק ישראל-ירדן, למשרד החוץ, 'הקו האזרחי בשטח שבין הקווים-אזור ארמון הנציב לשעבר', 13.7.1955, שם, חצ-2429/9.

59 רס"ן אריה דורון, 'פגישה בלתי רשמית עם ראש המשלחת הירדנית 5.7.1955', שם, חצ-2431/12.

60 מתוך מסמך שהכינה נציגות ישראל באו"ם לקראת דיון במועצת הביטחון על תלונה של ירדן. ספטמבר 1957, שם, חצ-3031/1.

לטרון

בתום מלחמת העצמאות נותרה באזור לטרון רצועה ברוחב שנע בין קילומטר אחד לשלושה קילומטרים, שהוכרזה כ'שטח הפקר' שאינו בריבונות ישראלית או ירדנית.⁶¹ זמן קצר לאחר מכן פתחו ישראל וירדן בדיאלוג, במסגרת ועדת שביתת הנשק, במטרה לחלק את השטח בין שתי המדינות. קפטן עלי אבו נואר, חבר משלחת ירדן, הציע לחלק את שטח ההפקר מבודרוס בצפון ועד קְטְנָה בדרום 'שווה בשווה'. ישראל לא שללה זאת, אך הציעה לבצע חילופי שטחים כך שתחנת השאיבה, הכביש ותחנת המשטרה יישארו בשטח ישראל. היתרון לירדן בהצעה זו היה שהיא תקבל ארבעה כפרים ריקים עם שטח פנוי ניכר להתיישבות. בתמורה ישראל תקבל אזור קטן יותר וחסר חשיבות לירדן, ואת הכפר דיר איוב, שתושביו יהיו חופשיים לעבד את אדמותיהם הנמשכות לתוך שטח ישראל. במידה שהירדנים לא היו מוכנים לכך, ישראל הודיעה שתהיה מוכנה לדון בהצעה הירדנית.

הירדנים הסכימו לדון בהצעת החילופים, אך הודגש בפניהם שישראל לא תהיה מוכנה לדון בווייתורים בירושלים תמורת שטחים באזור לטרון. עם זאת, כשהנציג הישראלי נשאל לגבי בית צפאפה, הוא אישר שבהקשר של בעיית לטרון יש לבצע התאמה מחדש של הקו לטובת הירדנים (שינוע כעשרה מטרים מפסי הרכבת).⁶² ג'מאל ביי טוקאן, ראש המשלחת הירדנית, הבטיח להעלות את הסוגייה בפני ממשלת ירדן והביע אופטימיות לגבי אפשרות ההגעה להסכם. אך למרות גישה חיובית זו מצד שני הצדדים המהלך לא התקדם ולא הושג הסכם. בנוגע לדיר איוב, ב־12 ביוני 1949 נפגש אברהם בירן, הממונה על אזור ירושלים, עם באי כוח הכפר. אלה אמרו לו שהם, יחד עם כפרים נוספים באזור, מעוניינים להיות בשטח ישראל בעיקר משום שאדמותיהם יהיו בשטח ישראל. באותה פגישה החתים אותם בירן על בקשה זו.⁶³ באוקטובר 1950, עם תחילת עונת החריש, הסכימה ישראל לקביעת 'קו אזרחי' שיחלק את השטח כך שכל צד יוכל לעבוד את האדמה עד אליו. משקיפי האו"ם תמכו בהצעה בצורה נלהבת, אך הירדנים לא נענו לה.⁶⁴

הנושא נזנח ורק שנה לאחר מכן, ב־12 בדצמבר 1951, שבו נציגי ישראל בוועדת שביתת הנשק, והעלו את סוגיית הקו האזרחי. גם הפעם תמכו אנשי האו"ם, דה־רידר ודלסריס (Marcel Delseries) בכך, ואף הציעו שישראל תגיש הצעה קונקרטי, אך ישראל סירבה כל

61 זאב בלוך, בין הקווים: סיפור שטח ההפקר ומנזר לטרון, תל אביב 2015; Gideon Biger, 'Latrun: A No-Man's Land in Israel', *European Journal of Geopolitics*, Vol. 4 (2016), pp. 122–131

62 'Special committee meeting held at Mandelbaum Gate, 10.8.1949', ISA-mfa-Minister-000a150 למרות הסכמתו של רמתי לווייתורים באזור בית צפאפה, בפיקוד המרכז התנגדו לכך בטענה כי ויתור בשטח זה עלול לסכן את עמדות צה"ל במקור חיים, והציעו שני פתרונות אפשריים: להעביר את תושבי הכפר לשטח ישראל, צעד שיחייב הכנת שיכונים בשבילים, או העברתם לחלק הערבי, מה שיחייב מתן פיצויים. מסא"ל דן לנר, ראש מטה פיקוד המרכז, לקצין המטה לענייני ועדות שביתת הנשק, 'בית צפאפה', 19.1.1950, א"צ, 42-111/1952.

63 אברהם ברגמן (בירן), 'פגישה עם באי־כוח דיר איוב', 13.6.1949, א"מ, חצ-2948/26.

64 דו"ח מס' 189. פגישות שנערכו בין התאריכים 13-24.10.1950, שם, חצ-2948/9.

עוד הירדנים אינם מסכימים למהלך אפילו באופן עקרוני. נציגי ישראל הדגיש שמבחינתו אין כל קשר בין הסכמה על קו אזורי זה לבין פתרון כולל וסופי לסוגיית לטרון. לעמדתו, בכל פתרון של הסוגייה צריכים הכפרים עמואס ויאלו, על אדמותיהם, להיכלל בשטח ישראל, בעוד שהירדנים יקבלו שטחים בצפון כפיצוי.⁶⁵

למרות זאת הציעו נציגי ישראל ב-30 בינואר 1952, כחודש לאחר מכן, את חלוקת שטח ההפקר של לטרון. מדובר היה בתחילתו של משא ומתן לא רשמי שנוהל על ידי ראשי שתי המשלחות – שאול רמתי ואחמד ביי טוקאן, ושנמשך עד לחודש מרץ. השנים דנו בעקרונות החלוקה, כדלקמן: חלוקת שטח ההפקר שווה בשווה; כל אורך הכביש הראשי יהיה בשליטת ישראל; תינתן זכות הנאה מכל קרקעות הכפרים אם הדבר אפשרי (כלומר, לא יחזרו על משגה רודוס); תושבי הכפרים שיועברו לשטח ישראל יורשו לחזור לכפריהם; תושביו של כל כפר הנמצא עכשיו רק בשטח ההפקר יורשו לחזור; אדמות הנמצאות עכשיו בשטח ישראל ויועברו לירדן יהיו שוות בגודלן לאותן אדמות תחת שלטון ירדן שיועברו לישראל, ולא ייגזלו מהכפרים כל נכסים ציבוריים כגון בארות, בתי ספר וכדומה. רמתי וטוקאן הסכימו שהכפרים שילתא, בורג', ביר מעין, ח'רבת דוירא, ח'רבת בוירה, ח'רבת עג'נ'ג'ול ועוד כמה ח'רבות הנמצאות בישראל יועברו לירדן ותושביהן יורשו לחזור אליהן. רמתי הציע, וטוקאן הסכים, שכפרים כמו בודרוס, נעלין, אלמידיה, בית סירה, בית נובא וקַטְנָה, שאדמותיהם בשטח ההפקר, יקבלו את רובן בחזרה.

כשרמתי ניסה לברר מה חושבים בירדן על ההצעה, סיפר טוקאן שהתגובות הצבאיות הן בדרך כלל חיוביות. כל הקצינים הבריטים תמכו בה, אם כי הציעו להשאיר את הכפר יאלו בירדן ואת המשלט שמול הכפר קַטְנָה בישראל. רמתי השיב שאפשר לקחת בחשבון תיקונים אלה, אך הוא חושב שהם לא טובים. טוקאן סיפר שיש התנגדות של קצינים ערבים, כאלה שנלחמו בלטרון ומתקשים לוותר עליה, אך מדובר בקבוצה קטנה מאוד, והוא נזף בהם ואמר שעדיף שישאירו את המדיניות בידי המדינאים. הוא העריך שראש ממשלת ירדן יקים ועדה לבחינת ההצעות, וציין שהמדינאים יחפשו הצלחה מדינית ירדנית וכישלון ישראלי. לכן התבקש לברר האם ישראל תהיה מוכנה לדון גם בשטח המריבה שליך נהריים.⁶⁶ רמתי דחה זאת באופן נחרץ וטען שאין קשר בין שני הדברים.⁶⁷

ב-24 בפברואר 1952 נפגשו רמתי וטוקאן שוב. האחרון הביא עמו מפה 1:25,000 של אזור לטרון המראה את גבולות הכפרים, והתפתח דיון ארוך עליה. בסופו סימנו השניים את הקווים הבאים: קו לפי ההצעה המקורית הישראלית; קו שסומן לפי העיקרון שכפרים לא יופרדו מאדמותיהם; קו המתקן את ההצעות הישראליות המקוריות לאור מה שנראה

65 'Lunch meeting at Government house on 12.12.1951', ISA-mfa-Minister-000al4z

66 על המחלוקת בין ישראל לעבר הירדן בשאלת סימון קו שביתת הנשק באזור נהריים, ראו: רן אמיתי, 'גבולות ישראל-ירדן: מקרה המבחן של האי נהריים', אופקים בגיאוגרפיה, 88 (2016), עמ' 70-91.

67 סא"ל שאול רמתי, 'דוח פגישה עם טוקאן שהתקיימה בשער מנדלבאום ב-20.2.1952', א"מ, חצ-2432/1.

כבעלות על הקרקע; קו שסומן על בסיס אדמות הכפר יאלו, וקו שלא יכלול את הכפר יאלו ותוקן בהתאם לעיקרון של חצי-חצי ולפי מה שרצוי למניעת מובלעות לא הכרחיות. רמתי וטוקאן דיברו גם על מאזן הכוחות בממשלת ירדן, בין כאלה שככל הנראה יתמכו בהצעה לבין המתנגדים לה. כדי להגדיל את הסיכוי שממשלת ירדן תקבל את הצעת החלוקה הציע טוקאן שייגיש לה את המפה עם הקו שאינו כולל את יאלו. רמתי התנגד לכך, ואמר שההצעה לא תפתור את בעיית לטרון כיוון שהיא סוטה מהעיקרון של חצי-חצי. טוקאן ביקש שרמתי לא יעביר בינתיים את ההצעה למטכ"ל ולמשרד החוץ, עד שיקבל את תגובת הקבינט הירדני לה.⁶⁸

ב־1 במרץ 1952 עדכן טוקאן כי המודר הירדני סיים את עבודתו באזור לטרון, וכי התגלו הבדלים ניכרים בין ההצעה הירדנית לישראלית. הסתבר שלפי הצעת טוקאן יקבלו הירדנים יותר שטח ממה שנותנת להם ההצעה הישראלית, המדברת על חצי-חצי. הוסכם שהנציגים יפגשו עם המודר הירדני כדי לעבור על המפות לפני שטוקאן מוסר אותן לממשלתו.⁶⁹ בסופו של דבר הסכימו השניים על ההצעה הבאה: ישראל תקבל את הכפר דיר איוב והכביש לירושלים; שטח ירדני הכולל את מנזר לטרון, הכפר עמואס ורכס דיר איוב, וחלק משטח ההפקר שבין מנזר לטרון לכפר קַטְנָה. הירדנים יקבלו את כל שטח ההפקר שמכפר בודרוס לכפר שילתא (כיום אזור מושב שילת); שטח ישראלי הכולל את הכפרים שילתא, אל בורג', ביר מעין ואת שטח ההפקר שמזרח להם; וכן חלק משטח ההפקר באזור קַטְנָה.⁷⁰ לפי תוכנית זו ישראל תקבל כ־23,660 דונם וירדן תקבל כ־21,870, וכן יועברו 5,700 דונם משטח ירדן לישראל ו־9,150 דונם משטח ישראל לירדן. לפי ההצעה היו נכללים בשטח ישראל 20,210 דונם ובתוכם כביש רמלה-שער הגיא, ובשטחה של ירדן 25,320 דונם. תושבי השטחים בירדן ובשטח המפורז שהיו אמורים לעבור לישראל יוכלו להישאר על אדמתם ואלה שהיו אמורים לעבור לירדן יקבלו אפשרות להישאר. הייתה זו הצעה משותפת של ועדת שביתת הנשק אך לא הוכנה טיוטה של הסכם. בפועל הדבר לא קרה. ב־18 במרץ 1952 הוגשה ההצעה לאישור ממשלת ירדן, שדחתה אותה כמה חודשים לאחר מכן. נקודה מעניינת בסוגיה זו, הקשורה לייחסי החוץ של ישראל ושל ירדן כאחת, הייתה שנציגיהן בוועדת שביתת הנשק וכן נציג האו"ם, קולונל דה-רירדר, הסכימו לשמור בסוד את פרטי הדיונים על החלפת שטחים באזור לטרון, כדי שהעניין לא יגיע לידיעת הצרפתים שהיו להם אינטרסים חזקים באזור (בגלל קשריהם עם מנזר השתקנים שנזיריו היו אזרחי צרפת).⁷¹

68 הנ"ל, 'דוח פגישה עם טוקאן במעבר מנדלבאום שהתקיימה ב־24.2.1952', שם.

69 הנ"ל, 'דוח פגישה עם טוקאן במעבר מנדלבאום ב־1.3.1952', שם.

70 סרן אלוף הר-אבן, 'שטח ההפקר לטרון', 14.5.1954, א"מ, חצ-360/3.

71 מאל"מ בנימין ג'יבלי, ראש מחלקת מודיעין, למשרד החוץ, 'בעיית לטרון', 14.3.1952, שם, 2432/1.

הכפר קֶטְנָה

הכפר קֶטְנָה נמצא בנצ"מ 15051372, בתוך רצועת קרקע שאורכה כמה מאות מטרים בדרום שטח ההפקר של לטרון, ושבה לא נקבע קו שביתת נשק בין ירדן לישראל. בפועל – מאחר שבמפת רודוס היה אזור קֶטְנָה בקצה הדרומי של אזור לטרון ובקצה הצפוני של קו שביתת הנשק שמצפון לירושלים – נוצרה פרצה בגבול באזור הכפר. מפת שביתת הנשק מ־30 בנובמבר 1948, שנחתמה על ידי דיין ואל-תל, ציינה את הקו עד קֶטְנָה בלבד.

ב־23 באפריל 1949 חתמו דיין וקולונל ג'נדי על מפה שבה חולק האזור המפורז בירושלים וצוין קו שביתת נשק אחד. גבולה המערבי של מפת זו היה קו גריד 160. בעניין חלוקת שטח ההפקר ממערב לקו זה (אזור לטרון) לא הושג כל הסכם. גבולות שטח ההפקר בלטרון נקטעו לכן בקו גריד 160, בשתי נקודות: בנצ"מ 16001379 ובנצ"מ 16001373. מאידך גיסא, קו הגבול המופיע במפת דיין-ג'נדי הסתיים בנצ"מ 16001369 שאינה נחה בין שתי הנקודות הללו אלא מחוץ להן. לעובדה זו היו שתי תוצאות: הראשונה – בשום מפה לא מופיע הגבול המזרחי של שטח ההפקר בלטרון, והוא מופיע לכן כחדירה ברוחב של כ־700 מטרים לתוך השטח הירדני. השנייה – הגבול שבמפת דיין-ג'נדי אינו מתחבר כלל לשטח ההפקר בלטרון, ויש ביניהם (בין הקצוות הקרובים ביותר) מרחק של כ־400 מטרים. בין השישה ל־12 במאי 1949 סימנו משלחות ישראל וירדן במשותף נקודות גבול ארעיות מצפון לירושלים, בהתאם למפת דיין-ג'נדי (גבול זה סומן מחדש על ידי ישראל על ידי עמודים יצוקים בינואר-פברואר 1954). תוך כדי הסימון הוסדרו כמה תיקונים קלים בגבול, שסטו בכמה נקודות מקו מפה זו. הנקודות נמנו במספרים ממערב למזרח, כשנקודה מספר 1 נמצאת דרומה לקֶטְנָה, בנצ"מ 16031368, כ־200 מטרים דרומית לקו מפת דיין-מג'לי וכ־300 מטרים מזרחה לקו גריד 160, שבו מתחיל קו הגבול המופיע במפה זו.

הקו המחבר נקודות אלה מופיע במפת 1:20,000 שעליה חתמו ב־16 במאי 1949 סרן גיכרמן (לימים פרופ' מרדכי גיחון), לוטננט חאבס אל-מג'אלי ומיג'ור סיימון (G.A.F. Simon).⁷² במפה זו אין כל סימון של הגבול מנקודה מספר 1 מערבה, ולכן הפער שבין הקצה המזרחי של קו הגבול הדרומי של שטח ההפקר בלטרון לבין הנקודה הקרובה ביותר בקו שביתת הנשק – התרחב ל־600 מטרים (לעומת 400 במפת דיין-ג'נדי). במציאות זו, שנקבעה לאחר תום מלחמת העצמאות והסכם שביתת הנשק, נמצא הכפר קֶטְנָה מצפון לקו שביתת הנשק ובתוך טריטוריה ירדנית, אך אדמותיו היו ברובן בשטח ישראל או בשטח שבו לא עבר כל גבול. כתוצאה מכך הפך אזור הכפר למוקד של פעילות הסתננות רבה.

במהלך קיץ 1951 החל דה־רירד, יו"ר ועדת שביתת הנשק ישראל-ירדן, ללחוץ על גורמים בצבא הירדני ובמשלחת הירדנית לוועדת שביתת הנשק להסדיר את סוגיית קֶטְנָה, אך ללא מענה מצידם. בשיבת הוועדה ב־4 באוקטובר 1951 הוא שב והעלה את שאלת הרווח בקו שביתת הנשק ליד קֶטְנָה, ומיג'ור צאדק ביי שרע, ראש המשלחת הירדנית, השיב

72 סרן אלוף הר־אבן, 'שטח ההפקר לטרון', 14.5.1954, שם, חצ-3/360.

שהוא הפנה את הסוגייה לממשלתו ומקווה לקבל תשובה בקרוב.⁷³ למרות שכתב גם למפקד צבא ירדן, גלאב, היה דה־רידער סקפטי. הערכתו הייתה שנציג הצבא הירדני בוועדה עושה כל שביכולתו כדי למנוע הגעה לפתרון.⁷⁴

ב־3 ביולי 1952, בעקבות תקריות רבות באזור, ביקש דה־רידער משני הצדדים למצוא פתרונות אפשריים, והדגיש שכל פתרון כזה יהיה זמני ולא יהווה תקדים להסדר טריטוריאלי בעתיד. דה־רידער עצמו העלה שלושה פתרונות אפשריים ושלח אותם להתייחסות הצדדים, אך הסתייג משניים מהם כיוון שחייבו את חלוקת הכפר. הוא תמך בפתרון השלישי, שלפיו הכפר קֶטְנָה יהיה בצד אחד של קו שביתת הנשק וישראל תקבל פיצוי הולם על השטח שהועבר לירדן. שני הצדדים יוכלו לבצע תיקונים ושינויים בנוגע לארמות חקלאיות.⁷⁵ בו ביום השיב סא"ל רמתי שהצעות דה־רידער נראות לו כבסיס אפשרי לדיון, אך הציע שעד שיושג הסדר, וכדי למנוע תקריות אלימות באזור, ועדת שביתת הנשק תקבע שמ־12 ביולי 1952 ועד להשגת הסכם – קו שביתת הנשק צפונית לירושלים יגיע רק עד נקודה 16035 בצפון (בערך) ולא עד נקודה 16000, ושמערכה מנקודה זו מפת רודוס תהייה המפה המחייבת. פירוש ההצעה היה שתוקף מפת דיין־ג'נדי יחול רק על השטח שמזרחה לקו גריד 1603, ושהכפר קֶטְנָה יחזור, בחלקו, לשטח ההפקר לטרון.⁷⁶ תשובת דה־רידער להצעה זו הגיעה כמה ימים לאחר מכן. הוא סבר שכל הסכם צריך לקבל את הסכמת שני הצדדים, ושרק אם לא יושג הסכם אפשר יהיה להתבסס על מפת רודוס.

בחצי השנה לאחר מכן לא חלה כל התקדמות. בינואר 1953 חידש דה־רידער את מאמציו, ודרש שכל צד ימנה נציג לצוות שיחליט איך לסגור את הפרצה באזור קֶטְנָה. למרות ההיענות הישראלית, הירדנים לא השיבו לדרישה. הסוגייה עלתה שוב במפגש מפקדים מקומיים שהתקיים בשטח ההפקר בירושלים ב־14 ביולי 1953. המפקד הישראלי המקומי (סרן בן יוסף) הציע למפקד הירדני (לוטננט נזיף) לסמן את הגבול באזור קֶטְנָה, אך זה סירב בטענה שאין לו סמכות לדון בכך. לדו"ח על פגישה זו, שחובר כמה ימים לאחר מכן על ידי משקיף האו"ם, מיג'ור סילין (Mathieu Ceelen), צורפו שני נספחים. בראשון ציין דה־רידער שסגירת הפרצה עלולה לחייב שינוי במפת דיין־ג'נדי ובמפת גיכרמן־מג'אלי, ובשני פירט גנרל ריילי, ראש מטה משקיפי האו"ם, את המפות המחייבות לאזור זה, וסיכם: מפת דיין־ג'נדי היא הקובעת באזורים שבהם לא הוחלפה על ידי מפת גיכרמן־מג'אלי. שני הצדדים חייבים להגיע להסכם על חיבור הקצה המערבי של קו שביתת הנשק מצפון לירושלים עם זה של שטח ההפקר בטרון.

⁷³ 'MAC meeting held at Mandelbaum Gate on 4.10.1951', ISA-mfa-Minister-000a153

⁷⁴ מבוסס על דו"ח שהכין דה־רידער, ככל הנראה לשר הביטחון הירדני, יוני 1952, שם, חצ-2432/2.

⁷⁵ Major General Bennett L. de-Ridder, 'Gap in the Demarcation Line Near Qatanna', 3.7.1952,

ISA-mfa-Minister-000a158

⁷⁶ Shaoul Ramati to Maj. Gen. De-Ridder, Untitled, 8.7.1952, ibid.

באמצע אוגוסט 1953 נערך מפגש לא רשמי בנושא זה, שבו השתתפו נציגי ישראל וירדן, וקומנדר אלמו האצ'יסון (Huchison) מטעם מטה משקיפי האו"ם. האחרון הציע שקטנה ואדמותיה המעובדות בשטח ההפקר ובישראל יועברו לירדן. קו הגבול יעבור מהקצה הצפוני של אדמות אלה לנצ"מ 15001383, משם לנצ"מ 15851394, ומשם לאורך הוואדי עד לנצ"מ 15551398. נציגי ירדן הביעו פסימיות לגבי האפשרות שממשלת ירדן תסכים לכך, אך הבטיחו להפעיל לחץ. ב-31 באוגוסט 1953 מסר האצ'יסון שחלה התקדמות רבה, ושתושבי הכפר לוחצים בעצמם להשגת פתרון. כמה ימים לאחר מכן הוא הגיש לנציגי ישראל בוועדת שביתת הנשק (רס"ן נוטוב) הצעה שהירדנים הסכימו לה, לדבריו, הכוללת גם את סימון הקו, אך ציין שהם מבקשים שלא לתת לכך פרסום. לפי הצעה זו, ח'רבת אבו-לחם תישאר בשטח ירדן, שתקבל את רוב אדמות קטנה המעובדות שבשטח ישראל, ואילו הגבול החדש יעבור בקו גובה 750. ישראל השיבה בדרישה שח'רבת אבו-לחם תישאר בשטחה, והמו"מ הופסק.⁷⁷

סיכום

כמה מסקנות עולות מהתיאור ההיסטורי שלעיל. הראשונה שבהן היא שהמציאות בשטח חזקה לא פעם מכל סכסוך או מחלוקת. למרות שבשלושת המקרים שהוצגו – האזור שסביב ארמון הנציב בירושלים, שטח ההפקר בלטרון, ואזור הכפר קטנה – ישראל וירדן לא הגיעו להסכם חתום, בפועל הם הגיעו להסדר דה פקטו שאפשר להם להמשיך ולהתנהל בלי עימותים, קרבות, סכסוכים או מאבקים. כלומר, הם 'הסכימו שלא להסכים', והתנהלות זו קבעה למעשה את מיקום קו שביתת הנשק.

מסקנה שנייה נוגעת לתפקיד המרכזי שהיה לוועדת שביתת הנשק בכל הקשור לקביעת גבולות המדינה וסימונם. בעקבות הסכם שביתת הנשק בין ישראל למדינות ערב והקמת ועדות ליישום שביתת הנשק ופיקוח עליה, מי שניהלו בפועל את המשא ומתן ואף ליוו את תהליך סימון הגבול בשטח היו אנשי ועדת שביתת הנשק, שבאותן שנים היו הגורם היחיד שעמד בקשר רצוף עם נציגי מדינות ערב ועם מטה משקיפי האו"ם. חשוב להדגיש – בפגישות השונות של ועדת שביתת הנשק לא נכחו אנשי משרד החוץ, אלא אם הוזמנו במיוחד, כך שניהול התהליך היה אך ורק בידי אנשי הצבא.

מסקנה זו מובילה ישירות למסקנה השלישית, הקשורה למערכת היחסים שבין צה"ל למשרד החוץ באותן שנים. זו אופיינה אז בחילוקי דעות אישיים ותפיסתיים בין גישתם של משה שרת ואנשי משרד החוץ לבין גישת צה"ל ומשרד הביטחון. הפקדת האחריות על ועדות שביתת הנשק בידי צה"ל נתנה לו כוח מדיני עצום להכתיב את צרכיו ודרישותיו במשא ומתן היום-יומי עם מדינות ערב במסגרת הוועדות. כפי שהוצג לעיל, היו מקרים

שבהם נציגי צה"ל קיבלו החלטות בעלות משמעויות מדיניות ניכרות ללא תיאום עם משרד החוץ ואישורו.

מסקנה רביעית נוגעת להתחשבות או היעדר ההתחשבות בתושבים הערבים שהתגוררו באזורים שבמחלוקת. נקודת המוצא הישראלית כמשא ומתן על קביעת הקווים השונים הייתה מדינית-צבאית. הסכמי שביתת הנשק אמנם לא היו הכרה רשמית בגבולותיה, אך היו הכרה דה פקטו בגלל העובדה שמדינות ערב והאו"ם חתמו עליהם. התיקונים השונים שנעשו בהם לאחר מכן וההצעות השונות לחלוקה ולחילופי שטחים, עברו בין ראשי המשלחות 'מעל' לתושבים. הדיונים האם להעביר כפר זה או אחר לשליטת ישראל או ירדן התקיימו בלי לשאול את דעתם בנושא, אם כי היו מקרים שבהם נעשו ניסיונות להתחשב בהם ובצרכיהם החקלאיים, ולחלק את השטח כך שהכפר ואדמותיו יהיו תחת שליטה של מדינה אחת.